

TZUMMARUM, DE HERVORMDE KERK

De hervormde kerk te Tzummarum is een merkwaardig moment in de bouwkunstgeschiedenis en een opvallend monument in de kerkbouwkunst. Fraai is het gebouw niet, althans het ziet er in zijn tegenwoordige gedaante niet zo indrukwekkend uit. De kerk bezit een laatgotische toren met zeer rijke traseringen in de blindnissen. Het door deze versiering verkregen ritme relateert tezamen met de levendige kleurenwisseling van de baksteen de forse afmetingen van het bouwwerk tot een dusdanig evenwicht dat Tzummarum zich erop kan beroemen een van de fraaiste kerktorens van Friesland te bezitten. Ruim een eeuw geleden werd het van flinke hoekpinakels voorziene zadeldak van de toren vervangen door een achtzijdige, ingesnoerde naaldspits. De kerk die toen eveneens herbouwd werd is eerder curieus dan mooi. De bouwgeschiedenis die erachter steekt is wel opmerkelijk. Bij de herbouwplannen in 1875 kreeg de kerkvoogdij van de pas anderhalf jaar daarvoor door de minister van Binnenlandse Zaken ingestelde Commissie van Rijksadviseurs opdracht om met handhaving van de bouwde de kerk wederom op te richten. Deze commissie gebood in dezelfde periode om de kerk van Drogeham volgens het oude plan te herbouwen, wat in die gemeente veel gemopper veroorzaakte, omdat de oude kerk weinig en kleine lichtscheppingen bezat. De cultuurfilosoof Victor de Stuers en bouwmeester P. J. H. Cuypers bepaalden de visie van de commissie, de voorloopster van de Monumentenraad. Het monumentenbeleid stond nog in de kinderschoenen en merkwaardigheden als de kerken van Drogeham en Tzummarum (maar ook het behoud van de Hoogendster-waterpoort te Sneek) zijn er de resultaten van. Na een prijsvraag waar 17 architecten aan deelnamen en die beoordeeld werd door de nestoren van de bouwkunst in Friesland, Thomas Romein en Jacob Izaaks Douma, ontving architect Herman Rudolph Stoett de opdracht om een ontwerp te maken naar het dictaat van de rijkscommissie. Het werk werd op 22 september 1875 aanbesteed, T. D. Gaastra uit Britswerd werd het werk gegund en in de zomer van 1877 kon de nieuwe kerk in gebruik worden genomen.

Ruimtelijk plan en exterieur

Architect Stoett, die zowel de kerk, de torenspits als het hek rond het kerkhof ontwierp, is uitgegaan van wat bleef staan: de gotische torenromp. In het oeuvre van de architect is verder geen spoor te vinden van neogotiek en voor hem moet het dan ook een unieke opdracht geweest zijn.

Allereerst zit die uniciteit in het ruimtelijk plan: het is een kruiskerk geworden met een weinig buiten het schip stekend transept (dwarsbeuk), waarvan de kap even hoog is als die van het schip. Tegen de recht gesloten oostelijke gevel is de konsistoriekamer geplakt, die een zadeldak bezit dat een verlaging van de noklijn te zien geeft, waardoor de indruk gewekt wordt dat de kerk is voorzien van een absis. Het schip is geopend met tweeledige spitsboogvensters; het konsistoriegedeelte met afgeplatte korbboogvensters die vullingen bezitten met driepassen. Deze gedrukte boogvorm is eveneens terug te vinden bij de hoofdingang in de zuidelijke gevel. De deurpartij heeft een versierde en geprofileerde stuc-omlijsting gekregen en de steunberen die de deur flankeren, bezitten zelfs forse pinakels in stuc-werk die met hun lichte tinten opvallen, omdat de kerk verder tot in detailleringen uit schoon metselwerk is opgetrokken. Tot het transept zitten er steunberen tegen het schip. De transeptgevels hebben een weinig gebruikelijke indeling. Per traditie draagt het transept de symbolische betekenis van het kruis uit en het was een vorm die pas jaren later weer toegepast ging worden in de reformatorische kerkenbouw. Een transept was bovendien rond de viering (de ruimte waarin het schip en transept elkaar kruisen) een ruimte- en lichtscheppend middel. Deze beide praktische overwegingen kunnen architect Stoett nauwelijks geleid hebben, want de dwarsbeuk steekt nauwelijks uit en die grote muurvlakken worden slechts doorbroken door, aan beide zijden, één lancetvormig venster. Tijdens – vooral inwendige - modernisering in de 50-er jaren zijn deze grote muuropeningen dichtgemetseld om ruimte te bieden voor slechts zeer smalle dubbele lancetvenstertjes. De grote spitsbogige blindnissen zijn weer geflankeerd door twee slanke blindnissen met eenvoudige traseringen. De geveltoppen bezitten cirkelvormige blindnissen die in een viervuldige bladvorm zijn uitgetraceerd. Slechts op enkele plaatsen wordt het metselwerk van de muurvlakken onderbroken door speklagen.

Interieur

Binnen is van het oorspronkelijke ruimtelijke plan weinig meer te bespeuren. De modernisering van 1951 veroorzaakte een verdeling van het schip. De twee traveeën bij de toren vormen de zogenaamde voorkerk, de overige ruimte werd als kerk ingericht. Het transept is volledig weggewerkt; het orgel dat in 1877 boven de kansel tegen de oostelijke gevel geplaatst was, werd in 1951 tegen de westelijke tussenwand gehangen. Het ronde tonggewelf dat bij de transeptsluitingen een boeiende ruimtelijke oplossing moet hebben opgeleverd is weggewerkt achter een flauw gebogen zachtboard-plafond. De oude constructie is nog te bekijken in de smalle strook tussen kerk en voorkerk. De constructie tussen

kap en tongewelf wordt gedragen door forse consoles die ingevuld zijn met van visblaasmotieven voorziene cirkels. De consoles rusten weer op kapitelen met blad- en bloemmotieven van slanke drieledige muurzulen, die met ook met bloemen versierde kraagsteentjes ter hoogte van de onderdorpel van de ramen beëindigd worden. De randen van het plafond die de dakconstructie overbruggen bezitten in stucwerk eveneens deze motieven. Als tegenwicht voor de kanselorgel-partij was in de gevel aan de torenzijde een grote rondbogige door slanke muurzulen gedragen nis aangebracht, waarbinnen weer een (blind) roosvenster is aangebracht, in een ornamentering van festoenen en bloemtrossen (bepaald ongotisch).

Het kerkmeubilair: kansel, orgel, kerkeradsbanken, psalmborden zijn in goed begrepen neogotiek uitgevoerd. Het fraaie opengewerkte koorhek is in 1951 verdwenen. De panelen van deuren en betimmering zijn in een niet-gotische, voor het laatste kwart van de vorige eeuw gebruikelijke, vormgeving. Bij de totale vormgeving behoorde ook het hek rond een gedeelte van het kerkhof. Stoett die al ijzeren hekken had ontworpen voor zowel Oud- als Nieuw Sint-Antoon en het Marcellis Goverts Gasthuis, alle te Leeuwarden en voor het kerkhof te Winsum, ontwierp voor Tzummarum een hek dat vrij eenvoudige vormen meekreeg. De rondbogige tussensteunen geven wederom gepaarde visblazen in een cirkel te zien. In elk geval heeft H. R. Stoett in Tzummarum geprobeerd de gegevens die de toren bood te verwerken tot een harmonieus geheel. Dat hij er niet in geslaagd is ligt vooral aan het gebruikte materiaal: een kleine, hoekige en duffe grijs-bruine steen die mager afsteekt bij het levendige materiaal van de toren. Door de verbouw van 1951 is de kerk er onweerlegbaar op achteruitgegaan zowel uitwendig (de onbegrijpelijke nisvulling in de transeptgevels) als inwendig (het tongewelf en de transeptkruising zijn weggewerkt). Toch blijft de kerk van Tzummarum een der merkwaardigste in de provincie, al was het alleen maar omdat een neogotische kruiskerk toen - een kwart eeuw later was al veel meer mogelijk - eigenlijk taboe was voor de protestantse eredienst.

Het orgel

In 1876 kreeg de firma L. van Dam en Zoon te Leeuwarden de opdracht een orgel voor de nieuwe kerk te maken. De uiterlijke verschijningsvorm, neogotisch, is geheel afwijkend van de kassen die in die periode ontworpen werden (een eclectische mening van classicistische en renaissancistische elementen). In 1978 kwam er een ingrijpende restauratie, uitgevoerd door de orgelmakers Jos. Vermeulen te Alkmaar, gereed. De dispositie luidt:

Manuaal

Violon	8 vt disc
Prestant	8 vt
Bourdon	16 vt
Holpijp	8 vt
Octaaf	4 vt
Roerfluit	4 vt
Cornet	4 vt sterk disc.
Trompet	8 vt bas en disc.

Bovenwerk

Salicionaal	8 vt
Viool de Gambe	8 vt
Roerfluit	8 vt
Salicet	4 vt
Fluit travers	4 vt
Gemshoorn	2 vt
Aangehangen pedaal	

Peter Karstkarel
1979